

ARAPÇA ŞART CÜMLELERİNDE ZAMAN

Atik AYDIN*

Özet

Klasik Arap dili eserlerinde zamanlar üzerinde yeterince durulmamışsa da son dönemlerde bu konuya ilgi artmıştır. Bu çerçevede şart cümlelerindeki zaman konusu da gündeme gelmiştir.

Arapça şart cümlelerinin çoğu gelecek zaman anlamındadır. *Lev*, *levlâ*, *lemmâ* ve *kullemâ* kelimeleri ile kurulan şart cümleleri ile *in+kâne+mâzi fiil* yapısı ise geçmiş zaman manasındadır. Türkçe şart cümleleri ile karşılaştırıldığında yapı olarak benzerlikler var ise başta *dolaylı geçmiş zaman* olmak üzere bazı zamanların Arapça şart yapısında tam karşılığının bulunmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, şart cümleleri, geçmiş zaman, gelecek zaman.

TENSES IN ARABIC CONDITIONALS

Summary

The issue of tenses in classical Arabic language works has not been analyzed sufficiently. Interest in this subject has increased in recent periods.

Most of the Arabic conditionals refer to future time. Conditionals constructed using such words as *Lev*, *levlâ*, *lemmâ* and *kullemâ* and the verb structure *in+kâne+el-fi'llu'l-mâdi*, however, refer to past time. Even though Turkish conditionals display structural similarities with conditionals in Arabic, some tenses, especially *indirect past tense* do not have the exact equivalents in Arabic conditionals.

Key Words: Arabic language, conditional, future tense, past tense.

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, (atik.aydin@inonu.edu.tr).

Giriş

Arap dili grameri, ‘âmil-ma‘mul ilişkisi ve bu ilişkinin neticesi olan i‘rab esası üzerine kurulmuş bir gramerdir. İ‘rab, cümledeki görevleri ve konularından dolayı kelimelerin uğradıkları değişikliklerdir. Bu değişiklikler ekseriyetle lafzî değişiklikler olup mânâ ile doğrudan bir alakası yoktur. Bu yüzden Arap dili gramerindeki tasnifler ve kavramlar mânâ merkezli değil i‘rab merkezlidir. “*Kâne* ve benzerleri”, “*inne* ve benzerleri”, “nasb edatları” ve “cezm edatları” başlıkları altında ele alınan kelimelerin ortak paydası ve bir araya geliş sebebi, i‘rab bakımından aynı görevi yapmalarıdır. Anlam bakımından bu kelimeleri bir araya getirmenin ve aynı kategoride ele almanın imkânı yoktur. Her biri farklı anlamlar ifade etmektedir. Mânâ esas alınsaydı çok farklı tasnifler ortaya çıkardı. Mesela “nefy (olumsuzluk) edatları” diye bir tasnif yapılmış olsa, “*kâne* ve benzerleri”nden *leyseyi*, “nasb edatları”dan *leni*, “cezme datları”ndan *lem* ve *lemmâyı* bir arada ele almak gerekirdi.

Aynı durum, fiillerde zaman meselesi için de söz konusudur. Son dönemlerdeki bazı araştırmacılar hariç, Arap dil uleması temel zamanlar olan mâzi, hâl ve istikbal dışında zaman meselesinden söz etmezler. Sarf ilmi, fiilleri mâzi-muzâri-emir, sahih-mu‘tel, mute‘addî-lâzimî, ma‘lum-mechûl, câmid-mutasarrîf ve tâmm-nâkıs gibi yönlerden ele alırken, nahiv ilmi fiili ‘âmil-m‘amûl yönüyle ele alır.¹

Bu durum, doğal olarak, şart cümlelerindeki zaman meselesi için de geçerlidir. Nahiv kitapları, diğer konularda olduğu gibi şart cümleleri konusunu da i‘rab bakımından ele alır. Diğer dillerde, mesela Türkçe ve İngilizcede, şart cümleleri zaman esasına göre ele alınıp tasnif edilirken Arapçada i‘rabın bir boyutu olan cezm edatları çerçevesinde ele alınır. Arapça gramer kitaplarının hemen hiç birinde şart cümleleri konusu bu başlık altında incelenmez, “iki fiili cezm eden edatlar” başlığı altında incelenir.²

Arap dili gramerinin söz konusu özelliğinden olacak ki, Türkiye’deki Arapça öğretiminde genelde fiillerde zaman özelde de şart cümlelerindeki zaman meselesi üzerinde pek durulmaz. Türkçede kullandığımız şart cümlelerinin Arapça karşılıklarını bulmaya çalıştığımızda bu konuda bir belirsizlik ve eksiklik olduğunu görüyoruz. İşte bu çalışma, kısmen de olsa bu eksikliği gidermeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

Arap Dili Gramerinde Şart Cümlesi

Klasik Arap dili gramerinde şart kelimeleri iki kategoride ele alınır:

1- Cezm eden şart kelimeleri: Cezm eden şart kelimeleri 11 adettir. Bunlardan “مَنْ، مَا، مَهْمَا، مَتَى، أَيَّانَ، أَيْنَمَا، أَنَّى، حَيْثُمَا، أَيُّ،” edat, “إِنِّ، إِذْمَا” ise isimdirler.

2- Cezm etmeyen şart kelimeleri: Cezm etmeyen şart kelimeleri yedi adettir. Bunlardan “كَلِمَاتٍ، كَيْفَمَا، لَمَّا” kelimeleri isim, “لَوْ، لَوْلَا، لَوْمَا، أَمَا” kelimeleri ise edattır.³

Yaygın olmayan fakat dikkat çekici bulduğumuz bir tasnif de şart kelimelerinin şarta delalet etmeleri bakımından tasnif edilmesidir. Bu tasnife göre de şart kelimeleri iki kısma ayrılır:

1- Sadece şarta delalet eden kelimeler: “إِنِّ، إِذْمَا، لَوْ”

2- Asıl görevi şart olmayıp cevabı şarta bağlaması bakımından dolaylı olarak şarta delalet eden kelimeler.⁴ Birinci maddede yer alan şart kelimelerinin dışındaki kelimeler başta zarf anlamı olmak üzere şartın dışında farklı anlamlara da delalet etmektedir.

Şart kelimeleri iki cümle ister. Birinci cümleye *şart* ikinci cümleye *cevab* ya da *cezâ'* cümlesi adı verilir. Şart ve cevap cümleleri, şart cümlesinde yer almadan önce birbirinden bağımsız cümlelerdir. Her birinin kendine göre özelliği ve yapısı vardır. Ancak şart kelimesi geldiğinde iki cümleyi aynı bağlama sokar. Böylece birinci cümle ikinci cümle için şartı, ikinci cümle ise birincinin cezası ve sonucu olur. Eğer cevap cümlesi şart cümlesi olamayacak nitelikte ise *fâ'* edatı ile şart cümlesine bağlanır.⁵

Şart cümlesinin fiil cümlesi olması gerekir. Cevap cümlesinde de asıl olan budur. Ancak cevap cümlesi, isim cümlesi olarak da gelebilir. Şart ve cevap cümlelerinin ikisi de fiil cümlesi olduğu zaman dört ihtimal söz konusudur:⁶

a- Her iki cümle için de mâzî olması, mesela:

- إِنِّ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ.

b- Her iki cümle için de muzâri olması, mesela:

- إِنِّ تَبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوُهَا يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ.

c- Şart cümlesinin mâzî cevap cümlesinin muzâri olması, mesela:

- مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا.

d- Şart cümlesinin muzâri cevap cümlesinin mâzî olması ki bunun örneği azdır, mesela:

- مَنْ يَغْتَمِ لَيْلَةَ الْقَدْرِ عُفِّرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

Şart ve cevap cümlelerinin her ikisi de fiil ise en doğrusu, ikisinin de muzâri olmasıdır. Çünkü i‘rab (cezm işlemi) muzâri fiilde açıkça görülebilmektedir. Eğer şart ve cevap cümleleri muzâri değilse her

ikisinin de mâzi olması daha uygundur. Çünkü i‘rabin mahallen olması bakımından şart ve cevap cümleleri birbirine benzemiş olur. Şayet şart ve cevap cümleleri farklı fiillerden oluşuyorsa birincisinin mâzi ikincisinin muzârî olması tercih edilir. Çünkü zayıftan güçlüye doğru bir geçiş yani ilkinde i‘rabin görünmemesi ikincisinde ise görünmesi gerçekleşmiş olur. Son seçenek ise şart cümlesinin muzârî, cevap cümlesinin ise mâzi olmasıdır. Son seçeneği, Ferrâ’ ve İbn Mâlik kabul ederken, Sibeveyh ve Cumhur ancak zaruret durumunda kullanılabileceğini söylemiştir.⁷

Şart fiilinin olumsuzluğu ancak “مَ” ve “لَا” nefiy edatlarıyla yapılabilir. Dolayısıyla şart fiilinin başında “مَا” “لَنْ” ve “لَمَّا” nefiy edatları getirilemez. Bu yüzden “إِنْ مَا حَضَرْتَ نَدِمْتُ” cümlesi doğru bir cümle değildir, onun yerine “إِنْ لَمْ تَحْضُرْ نَدِمْتُ” cümlesi kullanılmalı. Ayrıca şart fiilinin başında “سَ” ve “سَوْفَ” de bulunmaması gerekir. Bu sebepten ötürü “إِنْ سَبِعْتَدِلِ الْجُوْ نُخْرَجُ لِلتَّرَهَةِ” cümlesi yanlış olarak kabul edilmiştir.⁸

Şart kelimeleri, şart ve cevap cümlelerinin başında gelir. Şart veya cevap cümlelerinden herhangi bir unsur, şart kelimesinden önce gelemez. Şart kelimesi cer edatları hariç daha önce gelmiş olan bir ‘âmilin ma‘mulu da olamaz. Mesela:

– إِلَى مَنْ تَذَهَبُ أَذْهَبُ.⁹

Şart Cümlesinde Zaman

Bilindiği gibi başka bir fiile bağlı olarak meydana gelen fiil ya da durumu ifade eden cümleye şart cümlesi denir.¹⁰ Başka bir ifade ile şart cümlesi, cevabın / cezânın vukuunu şart fiilinin vukuuna bağlayan cümledir. Şart cümlesinde bir anlamda sebep-sonuç ilişkisi vardır. Bu ilişki zorunlu olabileceği gibi olmayabilir de. Yani cümledeki şart, cevap / cezâ için gerçek bir sebep olabileceği gibi olmayabilir de. Mesela “إِنْ تَطَّلَعَ الشَّمْسُ يَخْتَفِ اللَّيْلُ” cümlesinde zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi varken “إِنْ كَانَ النَّهَارُ مَوْجُودًا كَانَتِ الشَّمْسُ طَالِعَةً” cümlesinde böyle bir durum söz konusu değildir.¹¹

Nahiv uleması, *fi‘lu’ş-şart* ile *cevâbu’ş-şart* arasındaki bu ilişkiyi *ta‘lik* kavramı ile ifade etmektedirler. Buna göre şarta *mu‘allakun ‘aleyh* cevaba da *mu‘allak* adı verilir.¹² Ta‘lik ise gelecek zaman manasında olması gerekir. Çünkü şart (olgusu) henüz meydana gelmemiş olan bir fiil için söz konusu olabilir.¹³ Dolayısıyla şart ve cevap cümleleri mâzi de olsa anlamları gelecek zamandır. Bu durum şart

kelimeleri ile gerçekleşmektedir. Zira muzâri fiilin başına “م” edatı geldiğinde onu zaman bakımından mâziye çevirdiği gibi, şart edatları da başına geldikleri mâzi fiilleri gelecek zaman mânâsına dönüştürür.¹⁴

Şart cümlelerinde iki zaman vardır:

1- Gelecek zaman anlamı bildiren şart cümleleri

“إِنْ، إِذَا، إِذْمَا، مَنْ، مَا، مَهْمَا، مَتَى، أَيَّانَ، أَيْنَمَا، أَيْنَ، حَيْثُمَا، أَيُّ، كَيْفَمَا” şart kelimeleri ile kurulan şart cümleleri gelecek zaman anlamındadır. Görüldüğü gibi bu kelimelerin hemen tümü cezm eden şart kelimeleridir. Cezm eden şart kelimelerinin şart ve cevap cümleleri, siygaları (mâzi, muzâri...) ne olursa olsun sadece gelecek zaman anlamı ifade ederler.¹⁵ Çünkü bu kelimeler mâziyi istikbale dönüştürür, muzâriyi ise istikbale hasreder.¹⁶

Şart ve cevap cümlelerinin gelecek zaman anlamı ifade etmesi, cümlelerin mâzi ya da muzâri fiil olmaları ile alakalı değil, şart edatları ve şart üslubundan kaynaklanmaktadır. Bu husus, şart ve cevap cümlelerinin hem mâzi hem de muzâri olarak kullanılmasından anlaşılabilir. Zira mâzilik (geçmiş zaman) ve muzârilik (gelecek zaman) olması bakımından şart cümlesindeki cümleler ile onlara atf edilen cümleler birbirinden farklı olabilir. Mesela:¹⁷

Fi 'lu' ş-sarta yapılan atf örneği:

– إِنْ زُرْتَنِي وَتُكْرِمَنِي أُعْطَيْتَكَ - إِنْ تَزُرْنِي وَأُكْرِمْتَنِي أُعْطَيْتَكَ

Cevâbu' ş-sarta yapılan atf örneği:

– إِنْ زُرْتَنِي أُكْرِمْتَكَ وَأُعْطَيْتَكَ - إِنْ زُرْتَنِي أُكْرِمْتَكَ وَأُعْطَيْتَكَ

Şart ve ceza, ikisi de gelecek zamanda olur. Şart fiili lâfzen mâzi olsa bile gelecek zaman anlamındadır. Mesela:¹⁸

– إِنْ مِتَّ مُسْلِمًا دَخَلْتَ الْجَنَّةَ

Şart ve ceza fiillerinin mâzi oldukları halde gelecek zaman anlamında oluşu iki şekilde izah edilmiştir:

1- Lafızda değişiklik: Aslında muzâri olan fiil, mâzi siygasına dönüşür ve gelecekte olan bir iş gerçekleşmiş olarak kabul edilir. Yani "إِنْ مِتَّ مُسْلِمًا تَدْخُلُ الْجَنَّةَ" cümlesi aslında "إِنْ مِتَّ مُسْلِمًا دَخَلْتَ الْجَنَّةَ" şeklindedir.

2- Anlamda değişiklik: Muzâri fiilinin şart edatı mâzi fiilin başında gelince onun anlamını gelecek zamana çevirir. Fakat lafzı mâzi olarak kalır.¹⁹

İbn Kayyim'a göre birinci görüş, Arapçanın yapısına daha uygun bir görüştür. Çünkü Araplar "أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ"²⁰ ve "وَتُفْحِخُ فِي الصُّورِ"²¹ ayetlerinde olduğu gibi olması beklenen işi olmuş gibi kabul edip muzâri yerine mâzi fiil kullanırlar. Ayrıca lafzı değiştirmek manayı değiştirmekten daha kolaydır. Zira Araplar manayı koruyarak lafızları çok farklı şekillerde kullanıyorlar. Benzer bir durum şart cümleleri için de geçerlidir. Araplar şart cümlesi kurmak istediklerinde önce şart edatlarını, daha sonra da şart ve ceza cümlelerini getirirler. Şart edatından sonra gelen fiilin lâfzen ve manen gelecek zaman fiili olması gerekir. Ancak yukarıda açıkladığımız sebepten ötürü, muzâri fiil yerine mâzi fiil de kullandıkları oluyor.²²

Gelecek zaman anlamında olan ve bölümde ele aldığımız şart kelimeleri ile kurulan şart cümleleri Türkçedeki ifadesi ile olağan yani gerçekleşme ihtimali ve imkânı olan durumlar için kullanılır.

Gelecek zaman şart yapısının birinci kelimesi, *in* şart edatıdır. Nahivciler tarafından bu bölümün ana unsuru olarak kabul edilen *in* edatı²³ en çok kullanılan şart kelimesidir. Gelecek zaman anlamı bildirilmesi bakımından *in* şart edatı ile "إِذَا، إِذْمَا، مَنْ، مَا، مَهْمَا، مَتَى، أَيْنَمَا، أَيْنَ،" gibi şart kelimeleri arasında bir fark yoktur. Onun için bu kelimeleri burada ele almayacağız. Zira bunun konumuz açısından bir yararı olmayacaktır.

Daha önce de geçtiği gibi şart ve cevap cümlelerinde asl olan gelecek zaman anlamında olmalarıdır. Ancak bu konuda bazı istisnalar vardır. O istisnalardan bazıları şunlardır:

1- Fi'lu'ş-şart muzâri fiil olduğu halde *in* şart edatının geçmiş zaman anlamındaki şart cümlesinde kullanılması. Mesela: "قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ"²⁴ (Eğer o çalmışsa, zaten daha önce onun kardeşi de hırsızlık etmişti.) ayetinde olduğu gibi istisnaî bir durum olarak şart ve cevap cümlelerindeki muzâri "يَسْرِقْ" ve mâzi "سَرَقَ" fiilleri, karine sebebiyle geçmiş zaman manası ifade etmektedir.²⁵

2- *İzânın* geçmiş zaman için kullanımı. Mesela: "وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا"²⁶ (Bir kazanç veya bir eğlence gördüklerinde seni ayakta bırakıp ona gittiler.) ayeti, burada geçen olaydan sonra nazil olduğu gerekçesiyle *izâdan* sonra gelen şart ve cevap fiilleri asıl kullanımının dışına çıkarak geçmiş zaman ifade etmiştir.²⁷

3- *izânın* geniş zaman için kullanımı. Mesela: "وَإِذَا لَعُوقُوا الدِّينَ آمَنُوا"²⁸ (İman edenlerle karşılaştıkların-

da “Biz de müminiz.” derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise “Biz sizinle beraberiz.” derler.)

Bu ayette mâzi olan şart ve cevap fiilleri geniş zaman anlamında kullanılmıştır.²⁹

2- Geçmiş zaman anlamı bildiren şart cümleleri

“لَوْ، لَوْلَا، لَوْمَّا، كَلَّمَا، لَمَّا” şart kelimeleri ile kurulan cümleler geçmiş zaman anlamı ifade eden cümleleridir. “لَوْ، لَوْلَا، لَوْمَّا” edatları ile Türkçede *olmayası* olarak ifade edilen *iftirâd* yani şartın gerçekleşmemesi sebebiyle ana cümledeki hükmün de gerçekleşmemesi veya gerçekleşmez olması ifade edilir.³⁰ Geçmiş zaman şart ifadesinin ana kelimesi ve en çok kullanılanı *lev*dir.

Levin üç özelliği vardır:

1- *În* gibi şartıye olması. Yani kendisinden sonraki cümlelerin sebep - sonuç ilişkisi ile birbirine bağlı olması. Ancak *in* mâzi fiili gelecek zamana *in* ise muzâri fiili geçmiş zamana çevirir.³¹

2- Şartı geçmiş zamana bağlaması. Bu yönüyle *lev*, *inden* ayrılmaktadır. Zira *in*, gelecek zamandaki sebep-sonuç içindir. Bu yüzden şart konusu ele alındığında önce *inden* söz edilmektedir. Çünkü gelecek zaman geçmiş zamandan önce gelir.³² Yani geçmiş olarak nitelediğimiz zaman, geçmiş zaman olmadan önce gelecek zamandır.

3- *İmtina*‘ (olumsuzluk ve meydana gelmeme) mânâsı ifade etmesi.³³

Bu özellikler birlikte düşünüldüğünde denilebilir ki, şartın geçmiş zamanda gerçekleşmemesi durumunda *lev* şart kelimesi kullanılır. Mesela:

(Cahil okusaydı ³⁴ لَوْ تَعَلَّمَ الْجَاهِلُ لَنَهَضَتْ بِأَدُوَّهُ. -
ülkesi kalkınırdı.)

Görüldüğü gibi bu cümlede ülkenin kalkınmaması, okumamaya bağlanmış. Yani okuma gerçekleşmediği için kalkınma da gerçekleşmemiştir. Fi‘lu’ş-şart ve cevâbu’ş-şart cümleleri olumlu olarak kullanılmalarına rağmen olumsuzluk anlamı taşımaktadırlar. İşte bu, *levin* sağladığı anlamdır.

levden sonra çoğunlukla, hem anlam hem de siyga olarak mâzi fiil gelir. Eğer muzâri fiil gelse de anlam olarak mâziye dönüştürülür. Mesela:

يُنْبَكُونَ مِنْ حَذْرِ الْعَذَابِ فُغُودًا رُهْبَانُ مَدْيَنَ وَالذَّيْنَ عَهَدْتُهُمْ -
خَرُّوا لِعِزَّةِ رَبِّكَمَا وَسُجُودًا لَوْ يَسْمَعُونَ كَمَا سَمِعْتَ كَلَامَهَا

beyitlerinde yer alan “لَوْ يَسْمَعُونَ” ifadesi “لَوْ سَمِعُوا” anlamındadır.³⁵

Aslında geçmiş zamana ait olan *lev* şart edatı bazen kendisinden sonra gelen mâzi fiili gelecek zamana tahsis eder. Mesela: “وَلِيَخْشَ الَّذِينَ”³⁶ “لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا” (Arkalarında zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde (bırakacak olsalar) onlar için endişelenenler, Allah’tan korksunlar ve doğru söz söylesinler.) ayetinde *lev*den sonra gelen “تركو” mâzi fiili muzâri anlamındadır. Aksi takdirde anlam bozulur. Çünkü öldükten sonra çocuklarını düşünenler, anlamına gelir ki, böyle bir şeyin kastedilmesi akla ve nakle uygun değildir.³⁷

Levlâ ve *Levmâ*, bir şeyin başka bir şeyin varlığı sebebi ile meydana gelmemesi durumunu ifade etmek için kullanılır. Buna eş-*şartu’l-ımtinâ’î* adı da verilir. *Lev* gibi *levlâ* ve *levmâ* edatları da geçmiş zaman için kullanılır. *Levlâ* ve *levmâ*’ haberi mahzup olan mübtedadan önce geldiği için geçmiş zaman anlamı ifade ettiği cevap cümlesinden anlaşılmaktadır. Zira cevap cümlesi hem lafız hem de mânâ bakımından mâzi olmak zorundadır. Mesela:³⁸

– يَقُولُ الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ.³⁹

Lemmâ, varlığı başka bir şeyin varlığına bağlı olan durumların ifadesinde kullanılan bir edattır (*harfu vucûbin li-vucûb ya da harfu vucûdin li-vucûd*). Bu manadaki *lemmâ* Sibeveyh’e göre harf, Ebû Ali el-Fârisî’ye göre ise zarf olup *hîne* anlamındadır. İbn Mâlik bu iki görüşü telif eder ve şöyle der: *Lemmâ*’dan sonra hem lafız hem de anlam bakımından mâzi fiil gelirse *lemmâ*, *iz* manasında olup şart ve geçmiş zaman anlamı ifade eder. *Lemmâ*, *levin* karşıtı olarak düşünülebilir. Zira *levin* sıyakındaki olumlu cümleler *lemmânın* sıyakında olumsuz olarak gelir. Şöyle ki: “لَوْ قَامَ زَيْدٌ قَامَ عَمْرُو.” cümlesi “لَمَّا مَ يَغْمُ زَيْدٌ مَ يَغْمُ عَمْرُو.” demektir. Aynı durum, bu cümlelerin tersi için de geçerlidir.⁴⁰

Lemmâ’dan sonra hem mânâ hem de lafız bakımından mâzi fiil gelir. Lafız bakımından mâzi olmasa bile mânâ bakımından mâzi olmak zorundadır. Mesela:⁴¹

– لَمَّا نَجَّأكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ.⁴²

“لو، لولا، لوما، كلما، لما” kelimeleri *vaz*’ bakımından geçmiş zamandaki şart ifadesi için kullanılır. Ancak gelecek zamandaki şart ifadesi için kullanılan *in* şart edatı da *kâne* fiili birlikte yani *in + kâne + mâzî fiil* yapısı da geçmiş zamandaki şart anlamı için de kullanılmaktadır.

Büyük nahiv âlimi er-Radî bu hususu şöyle izah eder: Şartta ana kelime *indir*.⁴³ *İnin* şartı çoğunlukla gelecek zaman mânâsında olur. Eğer şarta geçmiş zaman mânâsı vermek istiyorsan, *kâne*yi şart fiili yaparsın. “وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبْتُ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ”⁴⁴ ve “إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ”⁴⁵ örneklerinde olduğu gibi. *Kânenin* burada bu anlamda oluşunun delili, cümledeki kullanımından çıkan tek anlamın geçmiş zaman anlamı olmasıdır. Zira “كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا” cümlesinin anlamı “فِي الزَّمَنِ” “الماضي زيدٌ قائمٌ” şeklindedir. *Kâne*'nin mâziliği bu şekilde sabit olunca, gelecek zaman anlamı ifade etme ihtimali kalmaz. Bu durum *kâne*ye mahsus olup diğer nâkis fiiller için geçerli değildir. Bazen diğer mâzi fiiller de geçmiş zamandaki kesin bir şartı ifade etse de, bu *kâne* fiilinde olduğu kadar yaygın değildir. Mesela:⁴⁶

- أَنْتَ، وَإِنْ أُعْطِيَتْ مَالًا، بِخَيْلٍ.

er-Radî, el-Muberrid'e ait olan bu görüşü hüsnü kabul ile nakleder ve bunun aksini savunan İbnu's-Sirâc'ı eleştirir.⁴⁷ Her ne kadar el-Muberrid'in mevcut eserlerinde böyle bir bilgiye yer verilme de bu görüş İbnu's-Sirâc, er-Radiy ve ez-Zerkeşî gibi âlimler tarafından ona atfedilmiştir.⁴⁸

Konu ile ilgili olarak İbnu's-Sirâc şu bilgiyi nakleder: “Kendisine “إِنْ كُنْتُ زُرْتَنِي أَمْسِ أَكْرَمْتُكَ الْيَوْمَ” örneği sorulan el-Muberrid şöyle cevap verir: Burada *in* değil *kâne* etkili olmuştur. Buradaki mâzi anlamı *kânenin* gelmektedir. Bu, *kânenin* gücünden kaynaklanmaktadır. *Kâne* dışında *inden* sonra gelen bütün fiiller gelecek zaman manasındadır. Bu yüzden geçmiş zaman kast ediliyorsa “إِنْ زُرْتَنِي أَمْسِ أَكْرَمْتُكَ الْيَوْمَ” denmez “إِنْ كُنْتُ زُرْتَنِي أَمْسِ أَكْرَمْتُكَ الْيَوْمَ” demek gerekir.”⁴⁹

Konu ile ilgili İbnu's-Sirâc'ın görüşünü savunan ve *in* şart edatından sonra gelen *kâne* fiilinin mâzilik anlamını yitirdiğini söyleyen Zerkeşî, el-Muberrid'in bu görüşünü zayıf olmakla niteler.⁵⁰ Bu konuda ihtilaflar olmasına rağmen Sa'du'd-Dîn et-Teftezânî, el-Muberrid'in görüşünü sabit bir kural olarak niteler ve şöyle der: “*Kâne* ile birlikte olunca *in* şart edatı, sabit bir kural olarak, gelecek zaman dışındaki zamanlar (şimdiki zaman ve geçmiş zaman) için de kullanılabilir.”⁵¹

Arap dilinden ziyade dinî ilimler alanındaki eserleri ile temayüz eden İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751 h.), aralarında Arap dilinin de bulunduğu pek çok ilimden dakik bilgilerin yer aldığı *Bedâiu'l-Fevâid* adlı eserinde konuyu daha farklı bir zeminde ele alır ve şöyle der: Şart ve cevap cümleleri bazen salt ta'lik (sebep-sonuç ilişkisi) ifade

eder. Bu durumda şart ve cevap cümlelerinin gelecek zaman olması gerekir. Bazen de şart ve cevap cümleleri “Bu olay oldu mu?” gibi bir soruya cevap ya da “Şöyle oldu...” gibi bir cümleye nefiy olarak gelir. Eğer bu durumda verilen cevap, şart içeren cümle ise gelecek zaman olması gerekmez, hatta gelecek zaman anlamında olmaması gerekir. Mesela bir kişiye “هل أَعْتَقْتَ عَبْدَكَ؟” (köleni azat ettin mi?) şeklinde bir soru sorulduğunda, o da “إِنْ كُنْتُ قَدْ أَعْتَقْتُهُ فَقَدْ أَعْتَقْتُهُ لِلَّهِ” (Eğer azat etmiş isem Allah için azat etmişimdir.) şeklinde cevap verirse, burada kesinlikle gelecek zaman söz konusu değildir. Şu örnekler için de aynı durum geçerlidir:

- "صَحِبْتُ فَلَانًا" ← "إِنْ كُنْتُ صَحِبْتُهُ فَقَدْ أَصَبْتُ بِصُحْبَتِهِ خَيْرًا"
 - هل أَدْنَبْتُ؟ ← "إِنْ كُنْتُ قَدْ أَدْنَبْتُ فَإِنِّي قَدْ تَبْتُ إِلَى اللَّهِ وَاسْتَعْفَرْتُهُ"

Gördüğün gibi bu örneklerin tümü, hem lafız hem de mânâ bakımından mâzî örnekleridir. Cevabın soruya uyumlu olması için böyle olması gerekir.⁵²

İbn Kayyim, şart cümlesi ile alakalı olarak nahiv kitaplarının çoğunda bulunan ta‘lik kavramına farklı bir boyut kazandırır ve iki kısma ayırarak şart cümlesinin zaman boyutunu daha anlaşılır hale getirir. Ona göre ta‘lik, *et-ta‘liku’l-va‘dive et-ta‘liku’l-haberî* olmak üzere ikiye ayrılır. Bu kavramlardan tam olarak neyin kast edildiğine dair bir bilgi İbn Kayyim’in kendi eserinde bulunmadığı gibi bu konuda ne nahiv kaynaklarında ne de *el-Kulliyat ve Keşşâfu Istilahâti’l-Funûn* gibi kavram sözlüklerinde herhangi bir bilgi yer almaktadır. Ancak kelimelerin sözlük anlamlarından ve İbn Kayyim’in verdiği örneklerden hareketle şöyle bir tanım yapmak mümkündür:

et-Ta‘liku’l-va‘dî: Şarta bağlı vaat, başka bir ifade ile içinde vaat anlamı bulunan şart cümlesi demektir.

et-Ta‘liku’l-haberî: İçinde vaat anlamı olmayan ve bilgilendirme amacıyla kurulan şart cümlesi demektir.

Buna göre, içinde vaat ta‘liki bulunan şart cümlelerinin zamanın gelecek zaman olması gerekir. Oysa haber ta‘alığında böyle bir gereklilik yok, hatta geçmiş zaman olması gerekir.⁵³

İbn Kayyim’in konuyu ele alış biçimi ve verdiği örneklerden hareket ettiğimizde şöyle bir değerlendirmenin yanlış olmayacağını düşünüyoruz: İbn Kayyim *haber* kavramından vuku bulmuş olay ya da durumları haber vermeyi ve bildirmeyi kast etmektedir. Bu durumda doğal olarak geçmiş zaman söz konusu olacaktır. Çünkü haber verme, geçmiş ve mevcut olanla ilgili bir fiildir. *Va‘d* kavramından ise söz verme ve şart yerine geldiğinde meydana gelecek olan durumları kastetmektedir. Burada şart, cevabın ortaya çıkması için bir tür vaat

olarak kabul edilmiştir. Bu durumda gelecek zamandan söz konusu olacaktır. Çünkü vaat etmek gelecek zamana taalluk eden bir fiildir.

Bütün tartışma ve değerlendirmeden sonra şunu söyleyebiliriz ki; el-Muberrid ve onun yolunu takip eden âlimler, *in+kâne+mâzi fiil* formundaki şart yapılarının mâzi anlam bildirdiklerini savunurken İbnu's-Sirâc ve onu izleyenler buna karşı çıkmakta ve bu tarz ifadeleri te'vil yoluna gitmektedirler.

Bu noktada bu tartışmaya zemin hazırlayan ve neden olan bazı ayet ve hadisler gündeme gelmektedir. Zaten el-Muberrid ve onu takip edenlerin en önemli dayanakları bu ayet ve hadislerdir. Tartışmaya neden olan ayetler şunlardır:

1- "إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ" (Eğer onu söylemiş olsaydım sen bilirdin)⁵⁴

2- "إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ فُدٌّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ" (Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o ise yalan söyleyenlerdendir).⁵⁵

İbnu's-Sirâc, *in* şart edatının gelecek zaman dışında kullanımının mümkün olmadığından hareketle bu ayetlerdeki "إِنْ" ifadesini "إِنْ" şeklinde te'vil eder.⁵⁶

İbn Kayyim, İbnu's-Sirâc'ın bu görüşüne de atıfta bulunarak ayetle alakalı şu değerlendirmeyi yapar: Allah Taâlâ, İsa'dan (a) şu sözü hikâye eder: "Eğer onu söylemiş olsaydım, sen bilirdin." Buradaki şart, hem lafız olarak hem de mânâ olarak mâzi bir fiille kullanılmıştır. Çünkü İsa (a) bu sözü ya göğe yükseltilmesinden sonra söylemiştir ya da kıyamet gününde söyleyecektir. Her iki durumda da şart ve ceza mâzide gerçekleşmiş olur. Bu sözün İsa'nın göğe yükseltilmesinden önce gerçekleştiğini ve "إِنْ أَكُنْ أُقُولُ هَذَا فَإِنَّكَ تَعْلَمُهُ" (Eğer bunu söylersem/söyleyecek olursam, sen onu bilirsin) anlamında olduğunu söylemek, ayeti tahrif etmek ve söylemediği şeyi Allah'a atfetmek olur. Çünkü bu bir cevaptır. Böyle bir cevap ise ancak Allah'ın ondan buna dair bir soru sorması ile gerçekleşebilir. İsa (a) hayatta ve kavminin arasında iken Allah, böyle bir soru sormuş olamaz. Çünkü onlar yüzlerce yıl geçtikten sonra İsa'yı (a) ve annesini tanrı edindiler. Binaenaleyh, bir nahiv kaidesi için Allah'ın sözü tahrif edilemez. Buna benzer yüz kuralı yok etmek / ortadan kaldırmak, bu ayetin mânâsını tahrif etmekten daha ucuz kalır.⁵⁷

Nahivcileri buradaki inceliği görmemekle eleştiren İbn Kayyim "إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ فُدٌّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ"⁵⁸ ayetini de şu şekilde izah

eder: “إن كانت البينة شهدت بكذا وكذا فقد صدقت” (Eğer delil şunu şunu ortaya koymuşsa kadın doğru söylemiştir.) Bu, nahivcilerin kitaplarında olmayan ince bir hakikattir. Bunun izahını delillerini gördünüz. Şükürler olsun!⁵⁹

İbnu’s-Sirâc’ın konu ile ilgili görüşünü zayıf bulan İbn Kayyim Hz. Aişe ilgili hadisi gündeme getirir ve şöyle der: “Keşke bilsem, bunlar Hz. Peygamber’in (a) Hz. Aişe’ye söylediği şu sözü nasıl anlıyorlar: “إن كنت ألممت بذنب فاستغفري الله وتوبي إليه” (Eğer bir günah işlediysen, Allah’tan af dile ve tövbe et.) Akli başında olan biri, buradaki şartın gelecek zaman bildirdiğini söyleyebilir mi?! ... Hz. Peygamber (s) bununla “Geçmişte işlediğin bir günah gelecekte ortaya çıkarsa tövbe et.” demek istemedi. Bu sözün anlamı şudur: “Eğer geçmişte bir günah işlediysen tövbe et.” Hz. Peygamber bundan başka bir şey kastetmedi.”⁶⁰

Burada şu hususu da göz ardı etmemek gerekir: *În+kâne+mâzi fiil* yapısının geçmiş zaman anlamı bildirmesi, bu şekildeki şart cümlelerinin *lev* ile kurulan şart cümleleri ile aynı olduğu anlamına gelmez. Her ne kadar geçmiş zamana delalet etmeleri bakımından iki yapı arasında bir benzerlik olsa da diğer yönlerden birbirlerinden farklı anlamlara delalet etmektedirler. Çünkü *lev* ile kurulan cümlelerde var olmayan bir şeyden dolayı başka şeyin vuku bulması ifade edilir. Mesela “⁶¹ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ” (Dediler ki: Eğer biz (mesajı) dinleseydik veya düşünseydik cehennemliklerden olmazdık.) ayetinde görüldüğü gibi *lev*, tamamıyla bitmiş ve gerçekleşme ihtimali olmayan bir durum için kullanılmıştır. Oysa *În+kâne+mâzi fiil* kalıbı ile kurulan cümlelerde geçmişteki genel ta’lik (sebeup-sonuç) kastedilmektedir ve bu tür cümlelerde olayın vuku bulup bulmadığı anlamını çıkarma imkânı yoktur. Mesela “إن كنت ألممت بذنب فاستغفري الله وتوبي إليه” (Eğer bir günah işlediysen, Allah’tan af dile ve tövbe et.) hadisinde vukuu muhtemel olan bir olaydan söz edilmektedir.

Normalde gelecek zamana delalet eden *izâ*, *kâne*den sonra ya da tarihî veya geçmişteki bir olayın sıyakında geldiğinde geçmişteki gelecek zaman anlamı ifade eder. Mesela:

- ذَكَرَ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ إِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ خَرَجَ إِلَى شِعَابِ مَكَّةَ.

Bazı âlimler der ki: Namaz vakti geldiğinde Hz. Peygamber Mekke’nin vadilerine çekiliyordu (İslam’ın ilk yıllarında namaz kılabilmek için).

- أَذْكَرُ وَنَحْنُ فِي قَرْوَيْنَ إِذَا جَاءَ اللَّيْلُ حَمَلْنَا جَمِيعَ مَا لَنَا فِي سَرَادِيبِ لَنَا فِي دُورِنَا وَلَا نَشْرُكُ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ شَيْئًا.

Hatırlıyorum, biz Kazvin’de iken gece olduğunda bütün eşyalarımızı evlerimizin bodrumuna taşıyorduk, hiçbir şeyi evde bırakmıyorduk.⁶²

Yeni Yaklaşımlar

Klasik dönemlerle kıyaslandığında Arap dilinde zaman meselesinin asrımızda daha bir önem kazandığını ve bu konuda önemli çalışmaların yapıldığını görüyoruz. Bunun başlıca sebebi, Batı dünyasının İslam dünyası üzerindeki etkisidir. Bu, iki şekilde gerçekleşmiştir:

1- Müsteşriklerin Arapça öğretimi ile ilgili kitaplar hazırlamaları ve Arapçaya kendi dillerine göre yaklaşımları. Dillerinde mevcut olan zamanları Arapçada da aramaya çalışmışlar.

2- Müslümanların başta İngilizce olmak üzere batı dillerini yaygın bir şekilde öğrenmeleri ve o dillerde olan zaman boyutlarını kendi dillerinde de keşfetmeye çalışmalarıdır. Nitekim Arap ve Müslüman Araştırmacıların konu il ilgili yaptıkları çalışmalarda diğer dillerle karşılaştırmalar yaptıklarını görüyoruz.⁶³

Buna benzer bir tesbiti araştırmacı Mâlik Yusuf el-Muttalibî de yapmakta ve şöyle demektedir: Arapçada zamanlar konusunun gündeme gelmesinin ve ehemmiyet kazanmasının nedenlerinden biri de, Arapların İngilizce öğrenmeleridir.⁶⁴ Fas, Cezayir ve Tunus’un Fransızca ile olan irtibatları da bu konudaki çalışmaların artmasına neden olan sebeplerden sayılabilir.

Günümüzdeki Arap dili araştırmacılarının çoğu bu konuda klasik nahivcileri eleştirmekte ve Arap dilinde zaman meselesine gerekli ihtimamı göstermediklerini sık sık dile getirmektedirler. Bu araştırmacılarından biri de İbrahim Samarrâî’dir. Konu ile alakalı olarak o şöyle der: “Arap diltçilerinin zaman konusunda yaptıkları tek şey, kelime türleri çerçevesinde fiili tarif ederken isim ve harften farklı olarak fiilin zaman bildirdiğini ifade etmeleridir. Fakat fiildeki bu zaman boyutunun sınırlarını belirlemiş değiller. Onların dil anlayışları amel / i’rab merkezli olduğu için fiile sadece bir ‘âmil gözüyle baktılar. Fiilin zaman boyutu ile ilgili söyledikleri tek şey, “فَعَلٌ”nin mâziye, “يَفْعَلُ”nun ise hâl ve istikbale delalet ettiğini söylemeleridir. Mesela hâl ve istikbali için muzâri “مضارع” kelimesini kullandılar. Bu isimlendirmede bile zaman değil ‘amel / i’rab esas alınmıştır. Zira

muşâbih (benzer) manasına gelen muzâri, isme benzeyen fiil demektir. İsmine benzemesinin nedeni ise bu fiilin isimler gibi mu‘rab olması ve ref‘ ve nasb gibi i‘rab durumlarının burada da gerçekleşmesidir.”⁶⁵

Genel olarak zaman konusunda yapılan çalışmalar, şart cümlesindeki zaman konusunu doğrudan ilgilendirmektedir. Temmâm Hassân, Arap dilinde zaman olgusunu iki kısma ayırır:

1- Nahvî zaman: Fiil ya da fiil mânâsında kullanılan ism-i fâ‘il, ism-i mef‘ûl ve mastar gibi herhangi bir kelimenin sıyâkta ifâ ettiği görevdir.

2- Sarfî zaman: Fiilin siygasının, sıyakın dışından ve ondan bağımsız olarak, gerçekleştirdiği görevdir. Mesela “فَعَلَ” olayın geçmiş zamanda, “يُفَعِّلُ” ise olayın hâl ve istikbalde meydana geldiğini gösterir.⁶⁶

Nahvî zamanın ortaya çıkış alanı sıyâktır, siyga değildir. Sarfî zaman, siyga ile başlar siyga ile biter; onun sıyâkla bir alakası yoktur. Öyleyse nahvî zamana farklı bir gözle bakmak gerekir.⁶⁷

Bu tasnif ve tesbitleri yapan Temmâm Hassân, Arap dilcilerin, sarfî zaman konusunda gösterdikleri başarıyı nahvî zaman konusunda gösteremediklerini belirtmektedir.⁶⁸

Daha önce de geçtiği gibi şart cümlesi, iki cümleden oluşuyor: Fi‘lu’ş-şart ve cevâbu’ş-şart. Şart cümlesinin bir parçası olmadan önce bu cümlelerden her biri bağımsız cümleler olup siygalara ve kendi yapılarına göre zamanları vardır. Ancak bu cümleler şart cümlesinin birer unsuru haline gelince yeni yapıda zaman bakımından kendi delaletlerini yitirip yeni sıyaka uygun delaletler kazanırlar.⁶⁹ Bu yönüyle bakıldığında şart cümlesinin zamanı, Temmâm Hassân’ın yaptığı tasnife göre, nahvî zaman kategorisi içinde ele almak yanlış olmaz.

Her ne kadar, şart edatları hem şart cümlesini hem de cevap cümlesini gelecek zamanı dönüştürür,⁷⁰ dense de, daha yakından bakıldığında özellikle cevap cümlesinin yapısına göre zamanda kimi değişikliklerin olduğu tesbit edilebilir. Muhammed Abdurrahman er-Reyhânî bazı örnekler vererek bu durumu şöyle açıklıyor:

meşkûk, gelecek	+	meşkûk, mutlak, gelecek zaman:	1- إن قَمَتَ قَمَتْ
uzak, meşkûk, gelecek		"	2- إن قَامَ فَسَوْفَ يَغُومُ :
yakın, meşkûk, gelecek		"	3- إن قَامَ فَسَيُغُومُ :
uzak, meşkûk, gelecek		"	4- إن قَامَ فَلَا يَغُومُ :
mutlak, meşkûk, gelecek		"	5- إن قَامَ فَيُنْسَى الْقِيَامُ :

sürekli, meşkûk, gelecek⁷¹ " : إن قام فأخوه قائمٌ -6

er-Reyhanî, bu örneklerdeki fi'lu's-şart bölümlerinin tümünün, meşkûk mutlak gelecek zamana delalet ettiğini, cevâbu's-şart cümlelerinin sol tarafta görüldüğü gibi gelecek zamandaki farklı durumlara delalet ettiğini belirtmektedir. Fi'lu's-şarttaki meşkûk ve gelecek zaman anlamları *in* şart edatından, mutlaklık anlamı ise zaman açısından herhangi bir belirleyicinin olmayışından kaynaklanmaktadır. Cevâbu's-şarttaki zaman farklılığı ise zaman belirleyicileri, olayların tertibi ve ekler gibi karinelerden dolaydır.⁷²

Gerek klasik dönem bilgilerini gerekse modern dönemdeki yaklaşımları göz önünde bulundurduğumuzda şunu söyleyebiliriz: Şart, anlam bakımından cevap cümlesini bağladığı gibi zaman bakımından da onu sınırlandırmaktadır. Mesela şartı gelecek zamanda olan bir cümlenin cevabı geçmiş zaman olamaz. Ya da şartı geçmiş zaman olan bir cümlenin cevabı gelecek zaman olamaz. Bu durum, şart olgusunun bir gereğidir ve her dil için geçerlidir. Dolayısıyla şart cümlesindeki şart ve cevabın zamanını tamamiyle birbirine bağlamak yanlış olduğu gibi birinden bağımsız olarak düşünmek de yanlıştır. Siygalar, zarflar ve karineler şart ve cevabın zamanında etkili olduğu gibi şart olgusu da bu konuda etkili unsurlardandır.

Arapça ve Türkçe Şart Cümlelerinin Karşılaştırılması

Türkçede şart kipi, fiil kök veya gövdelerine getirilen –sAkiyle yapılmaktadır. Eklendiği kelimeye koşul anlamı katarak bağlı cümleler oluşturur. Dilek-şart anlamının dışında çeşitli anlamlar taşıyan şart kipi, fiil kök veya gövdelerine gelerek şart tasarlama kipi oluşturur.⁷³ Bu kipte fiil şarta bağlandığı için hiçbir hüküm ifade etmez, hiçbir dilek, istek, temenni, zorlama anlatmaz. Yalnız isteksiz, dileksiz mücerret bir tasarlama ifade eder. Şart şeklinin hiçbir hüküm taşımayan bu karakteriyle bütün fiil kipleri içinde farklı bir durumu vardır. Bütün fiil çekimleri müstakil cümle yapabildikleri halde şart şekli şart fonksiyonu ile hükümlü müstakil bir cümle değil, ancak hüküm taşımayan bağlı bir cümle kurabilmektedir.⁷⁴

Bu bilgilerden hareketle bakıldığında Arapçadaki *fi'lu's-şartın* karşılığı olan Türkçedeki şart kipinin, müstakil bir cümle olarak değil tasarlama için kullanıldığı görülmektedir. Türkçe şart cümlesindeki şart kipinin bağımsız bir cümle olup olmadığı konusunda iki farklı yaklaşım vardır: Şart cümlesini birleşik cümle olarak kabul eden yaklaşım ve bunun aksini savunan yaklaşım.

Birinci görüşü savunan Hayati Develi şöyle demektedir: -sA eki ile kurulan ve şartlı birleşik cümle adı verilen cümleler iki unsurdan oluşur: Cümledeki asıl manayı şarta bağlayan ve –sA ekinin getirildiği

yardımcı cümle ile manası yardımcı cümledeki ifadeye bağlı olarak ortaya çıkan ana cümle. Bu tür cümlelerde farazî bir anlatış taşıyan yardımcı cümle ana cümlelerin şartı olmaktadır. Bu bakımdan böyle cümlelerde ana cümleyi bağımsız, yardımcı cümleyi de bağımlı unsur saymak doğru olmaz. Çünkü yardımcı cümle ana cümleyi alelade bir zarf olarak tamamlamamakta, onun oluş veya edişini sınırlamakta ve şarta bağlamaktadır.⁷⁵

Buna karşılık şart kipinin bağımsız bir cümle olmadığını savunan Gürer Gülsevin, şart kipini cümle olarak değil, şart gerundiumu olarak nitelendirmektedir. Ona göre şart gibi Türkçe gramerde bu güne kadar olduğu gibi yüklem görevi üstlenen fiil kipleri bölümünde değil, fiilden türemiş zarflar olan *gerundiumlar* kısmında verilmelidir.⁷⁶

Aynı görüşü Leyla Karahan da savunmakta ve şöyle demektedir: “-*IncAve-saeki*, zarf-fiil eklerindedir. Nasıl -*ArA*ekleri tarz, -*IncAzaman* bildiren birer zarf-fiil eki iseler, -*sAeki* şart, zaman, sebep vs. bildiren bir zarf-fiil ekidir. Kip ekleriyle çekimlenmiş bütün fiiller, -*sAekli* fiiller hariç, yargı taşır. -*sAeki*, istek bildirdiği durumlarda grubun diğer üyeleriyle bu bakımdan bir uyum içindedir. Şart, zaman, sebep fonksiyonlu -*sAeki* ise yargı taşımadığı için grubun uyumlu yapısını bozar. Sonuç olarak, -*sAşart* eki, yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı zarf-fiil ekleri grubunda yer almalıdır. Böyle bir yaklaşım, tabii olarak *şartlı birleşik cümle* anlayışımızı da yeniden gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır.”⁷⁷

Şart cümlesinin birleşik cümlelerden olduğunu savunanların yaklaşımı Arapça şart cümlesinin yapısına daha yakın bir yaklaşımdır. Bunu Hayati Develi'nin Türkçe şart cümlesi ilgili şu izahında açıkça görebiliyoruz: “Birleşik cümlelerde esas olarak bir A hadisesinin gerçekleşmesiyle bir B hadisesinin de gerçekleşebileceği ifade edilir. Bunun yanında yardımcı cümledeki şartın gerçekleşemez olması sebebiyle ana cümledeki hükmün gerçekleşmediği veya gerçekleşmeyeceği ifade edilen şart cümleleri de vardır.”⁷⁸

Buna göre Türkçede şart cümlesi iki kısma ayrılır:

1- Olağan (Gerçek) şart cümleleri: Bu türdeki şart cümleleriyle, bir olayın meydana gelmesi sebebi ile başka bir olayın meydana geleceği ifade edilir.

2- Olmayası (gerçek olmayan) şart cümleleri: Bu tür şart cümleleri ile şartın gerçekleşmemesi sebebiyle ana cümledeki hükmün de gerçekleşmemesi veya gerçekleşmez olması ifade edilir.⁷⁹

Olmayası şart cümlesi cezanın gerçekleşmesini olumsuz ya da şüpheli kılar. Bu sebeple çoğu zaman anlamca ters sonuç gösteren bir bağlam sebep cümlesi ile karşılanabilir. Mesela: İstersen yapardın. Yani yapmadın, çünkü istemedin.

Bu tasnifin birinci maddesinde yer alan şart cümlesi, Arapçada *in* grubunda yer alan ve gerçekleşmesi mümkün olan şart yapısı ile ifade edilir. İkinci maddede yer alan şart cümlesi ise Arapçada *lev* ile yapılan, faraza anlamı taşıyan ve gerçekleşme imkânı olmayan şart yapısı ile ifade edilir.

Esasında Arapçadaki şart kelimeleri, Türkçe şart cümlesindeki her iki anlayışı da kapsayacak niteliktedir. Çünkü “لما” “كلما” ve “أينما” gibi zarf anlamı ön planda olan şart kelimeleri, şart anlamının gerektirdiği sebep-sonuç ilişkisinden ziyade Türkçedeki *zarf-fiil* (gerundi-um) manasındadır. Oysa “إن” “من” ve “ما” zarf anlamı olmayan şart kelimeleri ile yapılan cümlelerde ise şartın esas maksadı olan sebep-sonuç ilişkisi vardır.

Zaman bakımından Türkçe şart cümlesi beş kısma ayrılır:

1- Geçmiş zamanın şartı: Geçmişte olanı şart planına aktarır ve geçmişte olağana şart koşar. Mesela: Beğendiyseniz onu size veririm.

Bu kip, olmayası şartın ceza cümlesini kurmak için de kullanılır. Mesela: Karşıma çıksaydı öldürdüyüm / öldürmüştüm.

2- Dolaylı geçmiş zamanın şartı: Geçmişte olanı şart planına aktaran kiptir. Burada fiil gövdesi salt geçmiş anlamını muhafaza ettiğinden şüpheli geçmiş anlatımı hissedilmez. Bu kip esasta geçmişin şartı ile anlamdaştır. Mesela: Posta gelmişse / posta geldiyse mektuplarımı getir.

3- Geniş zamanın şartı: Olağan şart olup şimdiki zaman ve geleceğe doğru bir zamanı kapsar. Mesela: Akşam gelersen oynarız.

4- Şimdiki zamanın şartı: Geniş zamanın şartından farklı olarak ve daha dar ölçüde sürmekte şimdiki zamanın olağan şart cümlesini kurmaya yarar. Mesela: Bilmiyorsan öğreneceksin.

5- Gelecek zamanın şartı: Gelecekteki bir kılışın olağan şart cümlesini kurmaya yarar. Çeşitli ceza cümleleri ile bağdaşır. Mesela: Gideceksek yer ayırtalım.⁸⁰

Bütün bu bilgi ve değerlendirmelerden sonra Arapça ve Türkçe şart cümlelerini karşılaştırmalı olarak ele almamız gerekir. Zira daha önce de geçtiği gibi çalışmamızın temel amaçlarından biri de budur. Bu karşılaştırmayı yaparken Arapça açısından İbn Kayyim’in *haber ta’liki* ve *va’d ta’liki* ayırımı bizim için belirleyici bir ilke olacaktır. Arapça ve Türkçe şart cümlelerini örnekler üzerinde karşılaştırdığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

1- Görülen geçmiş zaman şartı:

Örnek: “إن كان عَمِلَ يَنْجَحْ” ya da “إن كانَ عَمِلَ نَجَحْ”: Çalıştıysa başarır / başaracaktır.

Görülen geçmiş zaman anlamı elde etmek için normalde mâzî fiil kullanılır. Ancak yukarıda da geçtiği gibi *lev* ve benzeri şart kelimeleri dışındaki kelimelerle yapılan şart fiilleri siygası ne olursa olsun gelecek zaman anlamındadır. Bu yüzden şart cümlesinde görülen geçmiş zaman anlamı elde etmek için *kâne + mâzî fiil* yapısı kullanılmaktadır. Şunu da belirtmemiz gerekir ki, bu yapı sadece *görülen geçmiş zaman* şartı için değil *öğrenilen geçmiş zaman* şartı için de kullanılabilir. Burada bu iki ihtimalden hangisinin kastedildiği gibi bir soru sormak yanlış olur. Çünkü Arap konuşurken *öğrenilen* ya da *görülen* gibi kavramalarla düşünüp konuşmuyor. Bu ihtimaller ancak bu şekildeki cümlelerin Türkçeye çevirisinde söz konusu olabilir. Bu durumda da belirleyici olan ifadenin sıyakı olacaktır. Esasında *in + kâne + mâzî fiil* yapısı ile *in + kâne + kad + mâzî fiil* yapısı arasında herhangi bir fark yoktur. Her iki yapı da *öğrenilen geçmiş zaman* manasında kullanılabilir. Zira *görülen geçmiş zaman*, *görülen* ve kesin olarak bilinen durumlar için kullanılır.⁸¹ Oysa işin içine şart anlamı girince, görmeye ve kesin kanaate dayalı bir bilgiden söz etme imkânı kalmaz.

În + kâne + mâzî fiil yapısının hem *görülen geçmiş zaman* hem de dolaylı geçmiş zaman manasında anlaşılabilceği Kur'an meallerinde de müşahede edilmektedir. Mesela “قَالَ إِنَّ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا”⁸² ayetini E. H. Yazır, H. B. Çantay ve A. F. Yavuz *görülen geçmiş zaman* şeklinde (getirdiyse) tercüme ederken, Ö. N. Bilmen, Süleyman Ateş ve Ali Bulaç dolaylı geçmiş zaman şeklinde (getirmişsen) tercüme etmişlerdir.

Kur'an'daki bazı kullanımlar, şart fiilindeki muzâri fiilin geçmiş zaman manasında kullanılabilceğini göstermektedir. Mesela “قَالُوا إِنَّ”⁸³ “بَسْرُقٍ فَعَدَّ سَرَقٌ أَحْ لَّهُ مِنْ قَبْلُ” (Eğer hırsızlık yaptıysa / yapmışsa daha önce onun bir kardeşi de çaldıydı / çalmıştı).⁸³ Burada hem muzâri siygası hem de şart yapısı gelecek zamanı gerektirdiği halde bunun tersi söz konusu ve geçmiş zaman kast edilmiştir. Bu da sıyakın kimi zaman siyga ve üsluptan daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

2- Dolaylı geçmiş zaman şartı:

Örnek 1: “إِنْ كَانَ (فَد) عَمِلَ يَنْجَحْ”: Çalışmışsa başarır.

Örnek 2: “إِنْ كَانَ ذَهَبَ فَقَدْ رَأَى”: Gitmişse görmüştür.

Kişinin başkasından duyduğu, sonradan gördüğü veya farkında olmadan işlediği bir kılışın ifadesi, şeklinde tanımlanabilen⁸⁴ *öğrenilen*

geçmiş zaman, bir başka ifadesiyle *dolaylı geçmiş zamanın* Türkçede bunun özel bir şekli olduğu halde Arapçada bunu karşılayacak müstakil bir kip yoktur. Ancak mâzi fiilin bu zamanı ifade etmesi, genel olarak sözün sıyakından, bazen de mâzi fiilin başına getirilen kelimelerle anlaşılmaktadır. Bu gerçeği *Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller* adlı çalışmasında isabetli bir şekilde ortaya koyan M. Reşit Özbalkıç, bu anlamın elde edilebilmesi için “قِيلَ” “يُقَالُ” “حُدِّثَ” ve “يُحْكَى” gibi fiillerin yanı sıra “قَدَّ” “رَمَا” “كَأَنَّ” ve “لَوْ” gibi edatların kullanıldığını belirtmektedir.

Elbette ki söz konusu kelimelerin tümünün bu anlamda ve bu amaçla kullanıldığını söylemek doğru olmaz. *Öğrenilen geçmiş zaman* eski adıyla *gayr-ı şuhudî zaman* anlamını sürekli ve standart bir şekilde karşılayan bir kelime ya da ifade Arapçada mevcut değildir. Bahsi geçen kelime ve edatlar, bazen bu anlamda kullanılsa da bu anlamın kesin tesbiti daha çok sıyaktan anlaşılmaktadır. Mesela ikinci örnekteki dolaylı geçmiş zaman anlamı tamamıyla *in + kâne + mâzi fiil* yapısından kaynaklanmıştır. Zira *izâ* şart edatı kesin durumlar için *in* ise belirsiz durumlar için kullanılmaktadır.⁸⁵ İşte buradaki dolaylı geçmiş zaman anlamı *indeki* belirsizlikten elde edilmektedir. Bu yüzden *kâne + mâzi fiil* gibi kullanımlarda *izâ* değil *in* şart edatı kullanılmaktadır.

Arapçadaki metinlerden ve kullanımlardan görebildiğimiz kadarıyla bu anlamda en çok kullanılan kelime *kad* edatıdır. Nitekim Cüneyt Eren ve Tahsin Deliçay da *öğrenilen geçmiş zaman* anlamı için bu edatı önermişlerdir.⁸⁶

Kad edatının Kur'an-ı Kerim'de de görülme-yen geçmiş zaman anlamında kullanıldığına dair pek çok örnek vardır. Mesela: “فَمَنْ يَكْفُرْ” (Kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapışmıştır / yapışmış demektir).⁸⁷ “وَمَنْ بِالطَّاعُونَ وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ” (Kim imanı küfür ile değiştirirse, doğru yoldan sapmış olur).⁸⁸ “قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا” (Nefsini temizleyen kurtulmuş, onu kirleten ise zarar etmiştir).⁸⁹

3- Geniş zaman şartı:

Örnek: “إِنْ يَعْمَلْ يَنْجَحْ”: Çalışırsa başarır.

Bunun yanı sıra “إِنْ عَمِلَ يَنْجَحْ” ve “إِذَا عَمِلَ يَنْجَحْ” cümleleri de geniş zamanın şartı için kullanılmaktadır.

4- Şimdiki zaman şartı:

Örnek: “إِنْ كَانَ يَعْمَلُ فَلَا تُرْعِخْهُ”: Çalışıyorsa onu rahatsız etme.

Kâne + muzâri fiil yapısını Temmâm Hassân *el-mâzi el-muteceddid* (yenilenen mâzi) olarak adlandırır.⁹⁰ Türkçede şimdiki zamanın hikâyesi olarak adlandırılan bu yapı⁹¹ geçmiş zamandaki tekrar ve sürekliliği ifade ediyor.

5- Gelecek zaman şartı:

Örnek: “إِنْ يَعْمَلُ يَجِبُ أَنْ يَبْحَثَ عَنِ عَمَلٍ”: Çalışacaksa iş araması gerekir.

Bu ve benzeri cümleler istek ve niyet anlamı da içerdiğinden dolayı, farklı şekillerde de ifade edilebilir. Mesela bu cümlenin “Çalışmak istiyorsa iş araması gerekir” şeklinde olduğunu düşünerek Arapçada şöyle bir cümle de kurulabilir: “إِنْ يُرِيدُ الْعَمَلَ يَجِبُ أَنْ يَبْحَثَ عَنْهُ”

6- Geçmiş zamanın olmayası şartı:

Örnek 1: “لَوْ عَمِلْتُ لَتَحَحْتُ”: Çalışsaydım / çalışmış olsaydım, kazanırdım.

Örnek 2: “لَوْ عَمِلْتُ لَقَدْ (كُنْتُ) بَحْحْتُ”: Çalışsaydım/ çalışmış olsaydım, başarmıştım.

Örnek 3: “لَوْ عَمِلْتُ كُنْتُ قَدْ بَحْحْتُ”: Çalışsaydım / çalışmış olsaydım, başarmış olurdum.

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki, diller arasında karşılaştırmalar yaparken bir dili başka bir dil ile her yönüyle aynı tutmamak gerekir. Zira diller insanların varlık algısı, yaşam koşulları ve dünya görüşlerinden etkilenen varlıklardır. Bir millet diğer milletin aynısı olmadığı gibi bir dil de başka dillerin aynısı olamaz. Diller arasındaki farklılık kelime ve cümle farklılığından ibaret değildir. Binaenaleyh, bir dilde mevcut olan zamanların aynısını hem sayı hem de içerik bakımından başka bir dilde aramaya kalkışmak doğru değildir. Mesela Türkçedeki dolaylı geçmiş zaman, siyga olarak Arapçada yoktur. Çünkü Araplarda böyle bir mefhum mevcut değildir. Bu yüzden Arapçanın doğasında olmayan bir yapıyı çeşitli zorlamalarla onda ihdas etmeye çalışmak, bir anlam ifade etmez.

Dile dışarıdan bir unsur dayatmak yerine ondaki imkânları kullanmak daha sağlıklı olur. Mesela geçmiş zamanda gelecek zaman şartı yapısını elde etmek için “لَوْ كُنْتُ سَأَعْمَلُ لَوْجَدْتُ أَعْمَالًا كَثِيرَةً” (Çalışacak olsaydım çok iş bulurdum.) cümlesinde olduğu gibi *tenfis* edatı kullanılabilse de böyle bir zorlamaya gerek yoktur. Zira “لَوْ عَمِلْتُ”

”لوجدتُ أعمالاً كثيرةً“ (Çalışsaydım çok iş bulurdum.) cümlesinde olduğu gibi bu edat olmadan da aynı anlam mevcuttur. O halde bunu tercih etmek gerekir, çünkü Arapların kullanımı böyledir.

Bu yönüyle baktığımız zaman ”إن تُدَاكِرْ بِاسْتِمْرَارٍ تَنْجَحْ“ (Devamlı çalışırsan başarırsın.) cümlesinin gelecek zaman anlamını ifade etmediğini düşünüp bu yüzden de ”إن تُدَاكِرْ بِاسْتِمْرَارٍ فَسَتَنْجَحْ“ cümlesini önermek⁹² ve ”soracaksam” cümlesi için ”إن أُسْأَلُ“ yerine ”إن كُنْتُ“ cümlesini kullanmak⁹³ zorlama olup Arapçanın yapısına uygun değildir. Zira tenfis edatı (س) olmadan da bu cümleler, şart yapısı gereği gelecek zaman anlamı ifade ederler.

Bu tür dilsel karşılaştırmalarda tek düze düşünmek yerine dilin farklı imkânlarını kullanmak daha uygun olur. Mesela ”مَنْ كَانَ قَدْ ذَهَبَ“ (Kim gitmişse o gitsin.) yerine ”لِيَذْهَبَ مَنْ ذَهَبَ (مَنْ قَبْلُ)“ gibi aynı anlamı ifade eden fakat şart cümlesi olmayan yapılar da kullanılabilir.

SONUÇ

Klasik Arap dili eserlerinde yeterli ilgiyi görmeyen zaman meselesi, son dönemlerde daha çok ele alınır olmuştur. Aynı durum şart cümlesindeki zaman konusu için de geçerlidir. Arapça şart cümlesinde zaman adlı bu çalışmamızda şu sonuçlara ulaştık:

1- Olağan gelecek zaman şart cümlesi için başta ”إن“ ve ”إِذَا“ şart edatları olmak üzere ”مَنْ، مَا، مَهْمَا، مَتَى، أَيَّانَ، أَيَّامًا، أَيْنًا، حَيْثُ، إِذْمَا، أَيُّ“ şart kelimeleri kullanılır.

2- Olmayası geçmiş zaman şart cümlesi için ”لَوْ، لَوْلَا، لَوْمَا“ edatları kullanılır.

3- Olağan geçmiş zaman şart cümlesi için *in + kâne + mâzi fiil* yapısı kullanılır. Bu yapı, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde örnekleri bulunmasına rağmen bütün nahiv uleması tarafından geçmiş zaman manasında kabul edilmediği gibi kullanım itibariyle de diğer yapılar kadar yaygın değildir. Ayrıca ”كَلَّمَا“ ve ”كَلَّمَا“ kelimeleri her ne kadar geçmiş zaman şart cümlesi oluşturabilse de, Türkçe açısından bu yapılar şarttan ziyade gerundium (zarf-fiil) grubunda değerlendirmek gerekir.

ARAPÇA ŞART CÜMLELERİNDE ZAMAN

4- Arapça şart cümlesi ile Türkçe şart cümlesini karşılaştırırken dilin doğasına uygun ve kullanımda olan örneklerden hareket etmek gerekir. Türkçede olan bir yapının aynısını aynı özelliklerle Arapçada oluşturma tekellüfüne lüzum yoktur.

5- Arapça ve Türkçe şart cümlelerini karşılaştırdığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

1- Geçmiş zaman	Çalıştıysa başarır / başaracaktır.	إِنْ كَانَ عَمَلٌ يَنْجَحُ.
2- Dolaylı geçmiş zaman	Ör. 1: Çalışmışsa başarır / başara-caktır.	إِنْ كَانَ (قَدْ) عَمَلٌ يَنْجَحُ.
	Çalışmışsa başarmıştır.	إِنْ كَانَ عَمَلٌ فَقَدْ بَجَحَ.
3- Geniş zaman	Çalışırsa başarır / başaracaktır.	إِنْ يَعْمَلُ يَنْجَحُ.
4-Şimdiki zaman	Çalışıyorsa onu rahatsız etme.	إِنْ كَانَ يَعْمَلُ فَلَا تُرْعِعْهُ.
5- Gelecek zaman	Çalışacaksa iş araması gerekir.	إِنْ يَعْمَلُ يَجِبُ أَنْ يَبْحَثَ عَنْ عَمَلٍ.
6- Geçmiş zama-nın olmayası şartı	Ör. 1: Çalışsaydım / çalışmış ol-saydım, başarırdım.	لَوْ عَمِلْتُ لَنْجَحْتُ.
	Ör. 2: Çalışsaydım/çalışmış ol-saydım, başarmıştım.	لَوْ عَمِلْتُ لَقَدْ (كُنْتُ) بَجَحْتُ.
	Ör. 3: Çalışsaydım / çalışmış ol-saydım, başarmış olurdu.	لَوْ عَمِلْتُ كُنْتُ قَدْ بَجَحْتُ.

KAYNAKÇA

Aşçıoğlu Osman, “Arap Dilinde Şart Kipi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, Bursa, 1992.

Baguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayın-ları, Ankara, 2000.

Bulak, Şahap, “Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 30, Konya, 2011.

Develi, Hayati, “sA Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1995/1995_5_Develi.pdf.

Ebu'l-Bekâ' Ya'îş b. Alî, *Şarhu'l-Mufasssal*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Esterâbâdî, Radiyu'd-Dîn, *Şerhu'r-Radiyalâ'l-Kâfiye*, Câmîatu'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 1993.

Hudârî, Muhammed b. Mustafâ, *Hâşiyetu'l-Hudârî 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003.

Emrullah İşler & Musa Yıldız, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yayınları, İstanbul, 2011.

Eren, Cüneyt & Deliçay, Tahsin, *Arapça Cümle Yapısı Ve Çeviri Teknikleri*, Bizim Büro Basımevi, Adana, 2009.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2002.

et-Teftezânî, Sa‘du’d-Dîn, *Muhtasarü’l-Ma‘ânî*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul, t.y.

Gülsevin, Gürer, Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf - Fiiller <http://gurergulsevin.com/upload/u31vev8gksg.pdf>.

Hasan, ‘Abbâs, *en-Nahvu’l-Vâfî*, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire, 1981.

Hassân, Temmâm, *el-Luğatu’l-‘Arabiyye Ma‘nâhâ ve Mebnâhâ*, Dâru’l-Beyzâ’, el-Mağrib, 1994.

İbn ‘Akîl, Bahau’d-Dîn b. Abdillâh, *Şerhu İbn ‘Akîl*, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 1990.

İbn Hişam, Cemâlu’d-Dîn b. Yusuf, *Muğni’l-Lebîb*, el-Meclisu’l-Vatanî, li’s-Sekâfitive’l-Funûn, Kuveyt, 2002.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, *Bedâi’u’l-Fevâid*, Dâru ‘Âlemi’l-Fevâid, Cidde, t.y.

İbnu’s-Sirâc, Muhammed b. Sehl, *el-Usûlfi’n-Nahv*, Muesse-setu’r-Risâle, Beyrut, 1988.

Karahan, Leyla, *-sa / -se Eki Hakkında*”, Türk Dili Dergisi Sayı: 516, Ankara, 1994.

Mahzûmî, Mehdî, *fî’n-Nahvi’l-‘Arabî*, Dâru’-Râid el-‘Arabî, Beyrut, 1986.

Mâlakî, Ahmed b. ‘Abdi’n-Nur, *Rasfu’l-Mebânî fî Şarhi Hurûfi’l-Ma‘ânî*, Dâru’l-Kalem, Dımaşk, 2002.

Mehzerî, Muhammed Nâşir, *el-Cümletu’s-Şartıyye fî Devâvîni Şu‘arâi’l-Mu‘allakâti’s-Seb‘*, Basılmamış Doktora Tezi, Cami‘atu’n-Nîleyn, Sudan, 2000.

el-Muberrid, Ebu’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezid, *el-Muktadab*, Vizâratu’l-Evkâf, Kahire, 1994.

Murâdî, el-Hasan b. Kâsım, *el-Cenâ ed-Dânî fî Hurûfi’l-Ma‘ânî*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1992.

Murphy, Raymond, *English Grammar in Use*, Cambridge University Press, 1995.

Muttalibî, Mâlik Yusuf, *ez-Zemenu ve’l-Luğatu*, el-Hey’etu’l-Mısıriyye’l-‘Âmme li’l-Kitâb, Kahire, 1986.

Nâdirî, Muhammed Es‘ad, *Nahvu’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 1997.

er-Reyhânî, Muhammed ‘Abdurrahman, *İtticâhatu’t-Tahlîli’z-Zemenî*, Dâru Kubâ’, Kahire, t.y.

Sâlih, Abdulazîz Ali, *eş-Şartu fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Kahire Üniversitesi, 1976.

es-Samarrâî, İbrahim, *el-Fi'lu Zemânuhu ve Ebniyetuhu*, Muesse-
setu'r-Risâle, Beyrut, 1983.

Suyûtî, Celâlu'd-Dîn, *Hem'u'l-Hevâmi'*, Dâru'l-Kutubi'l-
'İlmiyye, Beyrut. 1998.

W. Wright, LL.D., *A Grammar of The Arabic Language*, Cam-
bridge University Press, 1898.

Zerkeşî, Bedru'd-Dîn, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, IV, 127,
Dâru't-Turâs, Kahire, t.y.

Zurûkî, Ebû Bekr, "Delâlâtü'l-İrtibâti fi Uslûbi's-Şart", *Mecelletu
Kulliyeti'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye*, Biskra,
Cezair, Sayı: 6.

¹Özbalıkcı, M. Reşit, *Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller*, Anadolu Matbaacılık,
İzmir, 1996. s.1-2.

²el-Muberrid, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezid, *el-Muktadab*, Vizâratu'l-Evkâf,
Kahire, 1994, II, 45; el-Esterâbâdî, Radiyu'd-Dîn, *Şerhu'r-Radiy 'alâ'l-Kâfiye*,
Câm'iatu'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1993, IV, 86; İbn Akîl, *Şerhu
İbnAkîl*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1990, II, 335; es-Suyûtî, Celâlu'd-Dîn,
Hem'u'l-Hevâmi', Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut. 1998, II, 443.

³en-Nâdirî, Muhammed Es'ad, *Nahvu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, el-Mektebetu'l-'Asriyye,
Beyrut, 1997, s.907

⁴el-Mahzûmî, Mehdî, *fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'Râid el-'Arabî, Beyrut, 1986, s.
290-291.

⁵el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudari 'alâ Şerhi İbn 'Akîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003, II, 122;
er-Reyhânî, Muhammed Abdurrahman, *İtticâhatu't-Tahlîli'z-Zemenî*, Dâru Kubâ',
Kahire, s.179.

⁶İbnAkîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1990, II, 335-339.

⁷es-Suyutî, *a.g.e.*, II, 454.

⁸en-Nâdirî, Muhammed Es'ad, *Nahvu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, el-Mektebetu'l-'Asriyye,
Beyrut, 1997. s. 477.

⁹Hasan, 'Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1981, IV, 426.

¹⁰Aşçıoğlu Osman, *Arap Dilinde Şart Kipi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi, Sayı:4, 1992, s. 190.

¹¹Hasan, *a.g.e.*, IV, 422.

¹²el-Mahzûmî, Mehdî, *fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'Râid el-'Arabî, Beyrut, 1986, s.
284; Zurûkî, Ebû Bekr, "Delâlâtü'l-İrtibâti fi Uslûbi's-Şart", *Mecelletu Kulliyeti'l-
Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'iyye*, Biskra, Cezair, Sayı: 6, s. 50.

¹³el-Muberrid, *a.g.e.*, II, 49.

¹⁴İbnu's-Sirâc, Muhammed b. Sehl, *el-Usûl fi'n-Nahv*, Muesse-
setu'r-Risâle, Bey-
rut, 1988, II, 190

¹⁵es-Suyutî, *a.g.e.*, II, 454; Hasan, *a.g.e.*, IV, 422-423.

¹⁶es-Suyutî, *a.g.e.*, II, 454.

¹⁷el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, c.IV, s. 106.

¹⁸el-Cevziyye, İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr, *Bedâi'u'l-Fevâid*, Dâru 'Âle-
mi'l-Fevâid, t.y., I, 77; İbnu's-Sirâc *a.g.e.*, II, 190.

- ¹⁹ el-Cevziyye, *a.g.e.*, I, 77.
- ²⁰ Nahl, 1.
- ²¹ Kehf, 99.
- ²² el-Cevziyye, *a.g.e.*, I, 77.
- ²³ Suyûtî, 449.
- ²⁴ Yusuf, 77.
- ²⁵ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 84.
- ²⁶ Cuma, 11.
- ²⁷ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 90.
- ²⁸ Bakara, 14.
- ²⁹ Özbalıkçı, *a.g.e.*, 91.
- ³⁰ Develi, Hayati, “sA Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1995/1995_5_Develi.pdf., s. 124-126; Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 549-551.
- ³¹ Ebu'l-Bekâ' Ya'îş b. 'Alî, *Şarhu'l-Mufasssal*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, V, 105.
- ³² İbn Hişam, *Muğni'l-Lebib*. Kuveyt, 2002, III, 367.
- ³³ İbn Hişam, *a.g.e.*, III, 367.
- ³⁴ Hasan, *a.g.e.*, IV, 491.
- ³⁵ İbn 'Akîl, *a.g.e.*, II, 356.
- ³⁶ Nisâ', 9.
- ³⁷ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s.93.
- ³⁸ Hasan, *a.g.e.*, IV, 515.
- ³⁹ Sebe', 31.
- ⁴⁰ el-Murâdî, el-Hasan b. Kâsım, *el-Cenâ ed-Dâni fi Hurûfi'l-Ma'âni*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992, Beyrut. s.594-596.
- ⁴¹ el-Mâlakî, Ahmed b. 'Abdi'n-Nur, *Rasfu'l-Mebâni fi Şarhi Hurûfi'l-Ma'âni*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 2002, s. 353-355.
- ⁴² İsrâ', 67.
- ⁴³ er-Radiy, *a.g.e.*, IV, 86.
- ⁴⁴ Yusuf, 27.
- ⁴⁵ Mâide, 116.
- ⁴⁶ er-Radiy, *a.g.e.*, IV, 115.
- ⁴⁷ er-Radiy, *a.g.e.*, IV, 115.
- ⁴⁸ es-Sâlih, Abdulaziz Ali, *eş-Şartu fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s.56, Basılmamış yüksek lisans tezi, Kahire Üniversitesi, 1976.
- ⁴⁹ İbnu's-Sirâc, *a.g.e.*, II, 190.
- ⁵⁰ Zerkeşî, Bedru'd-Dîn, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru't-Turâs, Kahire, t.y., IV, 127.
- ⁵¹ et-Teftezânî, Sa'du'd-Dîn, *Muhtasarul-Ma'âni*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul, t.y.,s.138
- ⁵² el-Cevziyye, *a.g.e.*, t.y., I,80
- ⁵³ el-Mehzerî, Muhammed Nâşir, *el-Cumletu's-Şartiyye fi Devâvini Şu'arâi'l-Mu'allakâti's-Seb'*, Basılmamış Doktora Tezi, Cami'atu'n-Nîleyn , Sudan, 2006, s. 70
- ⁵⁴ Maide, 116
- ⁵⁵ Yusuf, 26-27.
- ⁵⁶ İbnu's-Sirâc, *a.g.e.*, II, 191.
- ⁵⁷ el-Cevziyye, *a.g.e.*, 81.

- ⁵⁸ Yusuf, 26-27.
- ⁵⁹ el-Cevziyye, *a.g.e.*, 81.
- ⁶⁰ el-Cevziyye, *a.g.e.*, 81.
- ⁶¹ Mülk, 10.
- ⁶² W. Wright, LL.D., *A Grammar of The Arabic Language*, Cambridge University Press, 1898, II, 10-11.
- ⁶³ Bkz. er-Reyhânî, Muhammed Abdurrahman, *İtticâhâtü't-Tahlîlî'z-Zemenî*, Dâru Kubâ', Kahire; el-Muttalibî, Mâlik Yusuf, *ez-Zemenu ve'l-Luğatu*, el-Hey'etu'l-Mısriyye'l-Âmmeli'l-Kitâb, Kahire, 1986.
- ⁶⁴ el-Muttalibî, *a.g.e.*, s. 109.
- ⁶⁵ Samarrâî, *a.g.e.*, s.18.
- ⁶⁶ Hassân, Temmâm, *el-Luğatu'l-'Arabîyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Dâru'l-Beyzâ', el-Mağrib, 1994, s.240.
- ⁶⁷ Hassân, *a.g.e.*, 242.
- ⁶⁸ Hassân, *a.g.e.*, 243.
- ⁶⁹ er-Reyhânî, *a.g.e.*, s. 180.
- ⁷⁰ el-Hudârî, *a.g.e.*, II, 122.
- ⁷¹ er-Reyhânî, *a.g.e.*, s. 182.
- ⁷² er-Reyhânî, *a.g.e.*, s. 182.
- ⁷³ Bulak, Şahap, "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 30, s. 72.
- ⁷⁴ Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2002, s.292
- ⁷⁵ http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1995/1995_5_Develi.pdf, s. 118.
- ⁷⁶ <http://gurergulosevin.com/upload/u31vev8gksg.pdf>, s. 277.
- ⁷⁷ Karahan, Leyla, "-sa / -se Eki Hakkında", *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 516, Ankara, 1994, s.474.
- ⁷⁸ Develi, Hayati, "sA Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme", http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1995/1995_5_Develi.pdf, s. 124.
- ⁷⁹ Develi, *a.g.e.*, s. 124-126; Banguoğlu, *a.g.e.*, 549-551.
- ⁸⁰ Banguoğlu, *a.g.e.*, s.457-467; Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 325.
- ⁸¹ Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 458.
- ⁸² A'râf, 106.
- ⁸³ Yusuf, 77.
- ⁸⁴ Banguoğlu, *a.g.e.*, s. 460.
- ⁸⁵ es-Suyutî, II, 132.
- ⁸⁶ Eren, Cüneyt & Deliçay, Tahsin, *Arapça Cümle Yapısı Ve Çeviri Teknikleri*, Bizim Büro Basımevi, Adana, 2009, s. 25.
- ⁸⁷ Bakara, 256.
- ⁸⁸ Bakara, 108.
- ⁸⁹ Şems, 80.
- ⁹⁰ Hassân, *a.g.e.* 246.
- ⁹¹ Özbalıkçı, 186.
- ⁹² C.Eren& T. Deliçay, *a.g.e.*, s. 63.
- ⁹³ Emrullah İşler & Musa Yıldız, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yayınları, İstanbul, 2011, s. 113-117.